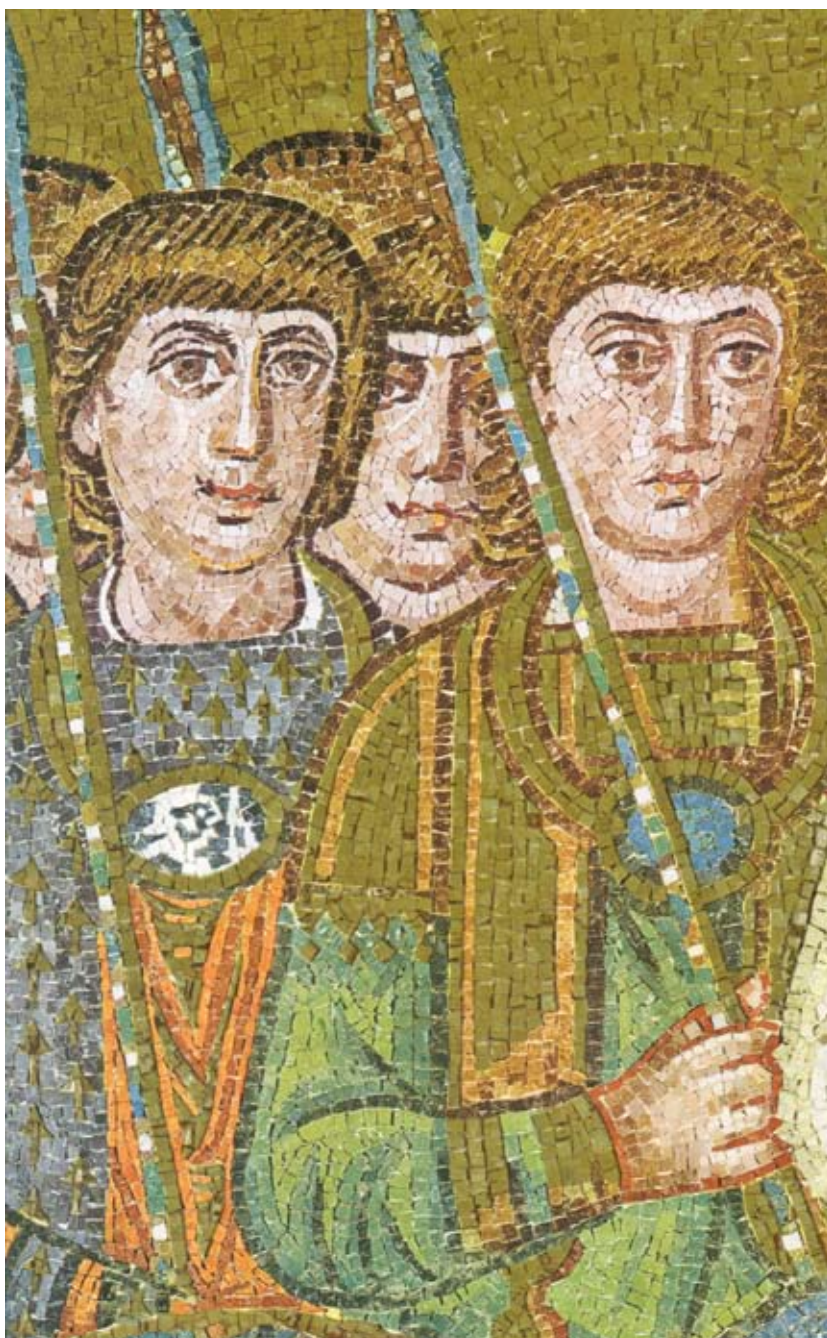

Ποιος ήταν ο Ακίλαος;

Λεπτομέρεια από τα ψηφιδωτά του Αγίου Βιταλίου, 6ος αιώνας, Ραβέννα.

Judith Irvine, Owsei Temkin
Bull Hist Med 2003; 77(1):12-24.

Ελεύθερη απόδοση:

ΦΩΤΗΣ ΒΛΑΣΤΟΣ

Πνευμονολόγος, Επιμελητής Α΄ ΚΑΑ,
Νοσοκομείο «Η Σωτηρία»
Διδάκτωρ της Ιστορίας της Ιατρικής

Ποιος ήταν ο Ακίλαος; Το όνομά του εμφανίζεται σε μεσαιωνικά αραβικά χειρόγραφα ως ενός από τους αλεξανδρινούς σχολιαστές του Γαληνού. Στα κείμενα του Ibn Abi Usaibi (1236 μ.Χ.), για παράδειγμα, σημειώνεται «Οι Αλεξανδρινοί που συνέλεξαν 16 βιβλία του Γαληνού και τα μετέφρασαν είναι επτά: ο Στέφανος, ο Ιάσιος, ο Ακίλαος, ο Θεοδόσιος, ο Ανκίλαος, ο Φαλάδιος και ο Yahya an-Nahwy»¹. Αυτοί οι σχολιαστές ήσαν αντιγραφείς που βοήθησαν στη διάδοση του έργου του Γαληνού στον ιατρικό κόσμο της Αλεξάνδρειας και των περιοχών που περιλαμβάνονταν στο χώρο της πνευματικής της επιρροής. Έζησαν ή σπούδασαν στην Αλεξάνδρεια κατά την περίοδο μετά τον Οριβάσιο (πέθανε στα 403 μ.Χ.) και πριν πέσει στα χέρια των Αράβων η βυζαντινή Αλεξάνδρεια στα 642 μ.Χ. -ή τουλάχιστον έως κάποιο χρονικό σημείο όχι πολύ μακρινό από την παραπάνω ημερομηνία.

Αρκετά από αυτά τα ονόματα είναι ταυτοποιήσιμα με πρόσωπα που γνωρίζουμε από ελληνικά κείμενα. Ο Στέφανος είναι ο αθηναίος Στέφανος που είναι γνωστός και ως Στέφανος ο Φιλόσοφος, ο οποίος έζησε μάλλον κατά τα τέλη του έκτου αιώνα και έγραψε σχόλια για το έργο του Γαληνού «Θεραπευτική του Γλαύκωνα», καθώς και τα βιβλία του Ιπποκράτη «Προγνωστικών» και «Αφορισμοί».

Ο Ιάσιος είναι ο Γέσιος, ένας γιατρός του τέλους του πέμπτου αιώνα, μέρη της βιογραφίας του οποίου σώζονται

σε χριστιανικά χειρόγραφα. Ο Φαλάδιος είναι ο Παλλιάδιος, ένας σχολιαστής των Ιπποκρατικών έργων. Ο Yahya an-Nahwy είναι το αραβικό όνομα του Ιωάννη Φιλόπονου (επίσης γνωστός και ως Ιωάννης Γραμματικός), του χριστιανού αριστοτελικού φιλόσοφου².

Τα υπόλοιπα ονόματα δεν έγινε δυνατό να ταυτοποιηθούν. Πρόσφατα, ορισμένοι ερευνητές, ακολουθώντας ίσως τη γραμμή του Max Meyerhof, τείνουν να θεωρούν το όνομα Ακίλαος ως γραμματικό λάθος, έναν αναδιπλάσιασμό του Ανκίλαος³. Μερικοί συγγραφείς εμφανίζουν τα ονόματα μέσα σε εισαγωγικά, σαν «Ακίλαος»⁴. Εντωμεταξύ, η ταυτότητα

του Ακίλαου έγινε αντικείμενο πολλών υποθέσεων. Σε αυτό το κείμενο, υποστηρίζουμε ότι το όνομα Ακίλαος δεν είναι ένας αναδιπλάσιασμός του Ανκίλαος. Όπως θα φανεί από την εξέταση των ιστορικών και των γλωσσολογικών πηγών, η εξίσωση των δύο ονομάτων δημιουργεί περισσότερα προβλήματα από όσα δημιουργεί η διάκρισή τους. Προτείνουμε μια άλλη ερευνητική κατεύθυνση, δηλαδή την αναζήτηση της απάντησης στο ερώτημα ποιος ήταν ο Ακίλαος; Η λέξη παραπέμπει σε ένα κύριο όνομα ή σε ένα επίθετο δηλωτικό εντοπιότητας για όποιον κατάγεται από την, υπό βυζαντινή διοίκηση, πόλη της

βόρειας Ιταλίας Ακίλεια. Ωστόσο, πρέπει να γίνει σαφές ότι είναι απίθανο να βρεθεί οριστική απάντηση στο παραπάνω ερώτημα, επειδή οι ιστορικές πηγές είναι πολύ αποσπασματικές. Πάντως, η έρευνα για τον Ακίλαιο αφορά ορισμένα πολύ ενδιαφέροντα ζητήματα: τη μετάδοση της ιατρικής γνώσης στον κόσμο της ανατολικής Μεσογείου κατά την ύστερη αρχαιότητα και στις αρχές του Μεσαίωνα, εποχές μεγάλων πολιτικών και θρησκευτικών αλλαγών. Επίσης, αφορά στις τεχνικές της παράθεσης πληροφοριών σχετικών με την αντιγραφή σε διάφορες γλώσσες, σε διάφορα είδη χειρογράφων, τις συνήθειες της ονοματοθεσίας, τους διαύλους επικοινωνίας και τις θρησκευτικές συνθήκες. Η έρευνα είναι αποδοτική ακόμη και αν η αρχική απορία παραμένει αναπάντητη.

Το ιστορικό: οι συζητήσεις σχετικά με τον «Ανκίλαιο»

Αρχικά θα ανασκοπήσουμε κριτικά τις συζητήσεις που έγιναν σχετικά με την ταυτότητα του «Ανκίλαιου», το όνομα που σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές αποτελεί την πηγή από την οποία προέρχεται το όνομα «Ακίλαιο». Οι περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τον «Ανκίλαιο» στα αραβικά κείμενα βρίσκονται στην εργασία του al-Qifti (πέθανε στα 1248) και ιδιαίτερα στο παρακάτω απόσπασμα:

«Ο Ανκίλαιο από την Αλεξάνδρεια, ένας διακεκριμένος ιατρός και φυσικός φιλόσοφος, Αιγύπτιος στην καταγωγή που έζησε στην Αλεξάνδρεια, είναι ένας από τους αλεξανδρινούς που ασχολήθηκαν με τη συλλογή και τη διάδοση των έργων του Γαληνού κάνοντας συνόψεις των βιβλίων του με τη μορφή των ερωτήσεων και απαντήσεων. Η αρτιότητα της εποπτείας τους είναι εμφανής από τη συλλογή των κειμένων και την άσπυγη γνώση της ιατρικής τέχνης. Αυτός ο Ανκίλαιο ήταν ο επιφανέστερος όλων και συγκέντρωσε τα σχόλια του Γαληνού που βρίσκονταν διάσπαρτα στα δεκατρία βιβλία του⁵. Ο Ανκίλαιο ήταν επίσης αυτός που οργάνωσε τα βιβλία και εξέδωσε τα περισσότερα από αυτά. Αυτό αναφέρεται στη μετάφραση του Hunayn ibn Ishaq από τα ελληνικά στα συριακά⁶».

Άλλες αραβικές πηγές που παραθέτουν τον Ανκίλαιο είναι τα κείμενα των Hunayn ibn Ishaq (όπως ήδη αναφέρθηκε)⁷, του γιου του Hunayn Ishaq B⁸, του Ibn an-Nadi m (πέθανε γύρω στα 987 μ.Χ.), του Ibn Butlan (πέθανε γύρω στα 1058)⁹

και του Ibn Abi Usaibi. Μερικές πηγές παρέχουν έναν κατάλογο τεσσάρων ονομάτων, άλλες περιέχουν κατάλογο με επτά ονόματα.

Ο «Ανκίλαιο» των αραβικών κειμένων μπορεί ίσως να ταυτοποιηθεί με το όνομα Αγγελεύας στο ελληνικό κείμενο του Στέφανου «Σχολιασμός της Θεραπευτικής του Γαληνού προς το Γλαύκωνα»¹⁰. Αν και ο Friedrich Dietz, στη σημαντική έκδοσή του των εργασιών του Στέφανου, ισχυρίστηκε ότι τίποτε άλλο δεν είναι γνωστό σχετικά με τον Αγγελεύα¹¹, ο Moritz Steinschneider υπέδειξε την ομοιότητά του με τον αραβικό «Ανκίλαιο»¹² και πρόσφατα άλλοι ερευνητές συμφώνησαν μαζί του¹³. Η απόδοση του ελληνικού «γγ» με το αραβικό «ηq» είναι πολύ συνηθισμένη. Επιπλέον, ένας "angeleo sophista" που αναφέρεται στο λατινικό κείμενο του έργου του Γαληνού "Ars", που εκδόθηκε στη Ραβέννα¹⁴, θα μπορούσε πιθανότατα να είναι ο Αγγελεύς/Ανκίλαιο¹⁵. Πολύ λιγότερο πιθανή είναι κατά τη γνώμη μας η ταυτοποίηση του Ανκίλαιου με τον Ασκληπιό, όπως προτείνει η Wanda Wolska-Conus¹⁶. Αυτός ο Ασκληπιός, που αναφέρεται επίσης από το Στέφανο, ήταν ένας σχολιαστής του Ιπποκράτη, του οποίου οι εργασίες δεν έχουν βρεθεί¹⁷. Άλλα για να υποστηρίξει κανείς ότι το όνομα «Ανκίλαιο» αποτελεί μια αραβική μεταγραφή του «Ασκληπιός» θα πρέπει να δεχθεί ότι επρόκειτο για μια παράδοση έμπνευσης ή ότι πολλά σφάλματα κατά την αντιγραφή αυτού του συνηθισμένου ελληνικού ονόματος συνέβησαν στη μετατροπή του. Το όνομα «Ασκληπιός» συνήθως δεν αποδιδόταν με αυτόν τον τρόπο (ο Ishaq ibn Hunayn, για παράδειγμα, αποδίδει με το όνομα "Asqibios" το «Ασκληπιός»¹⁸. Εναλλακτικά, εάν κανείς επιμένει ότι τα δύο αυτά ονόματα αφορούν στο ίδιο πρόσωπο, πρέπει να δεχθεί -όπως κάνει η Wolska-Conus¹⁹- ότι αυτός ο Ασκληπιός προσηλυτίστηκε στο Χριστιανισμό και ονομάστηκε Αγγελεύας κατά τη βάπτισή του. Το επιχείρημα στέκει: οι προσηλυτισμοί ήταν συχνοί στη βυζαντινή Αλεξάνδρεια και οι άνθρωποι άλλαζαν ενίοτε το όνομά τους²⁰. Εντούτοις, και τα δύο ονόματα αναφέρονται στα κείμενα του Στέφανου, του οποίου οι Αφορισμοί αναφέρονται στον Ασκληπιό, ενώ η Θεραπευτική αναφέρεται στον Αγγελεύα. Για να είναι δυνατό αυτά τα δύο ονόματα να αναφέρονται στο ίδιο πρόσωπο θα πρέπει ο προσηλυτισμός και η αλλαγή του ονόματος να έγιναν μετά τους «Αφορισμούς» και πριν

από τη «Θεραπευτική». Αλλά, σύμφωνα με τον ίδιο το Στέφανο, η «Θεραπευτική» γράφτηκε πρώτη²¹. Εντωμεταξύ, ο Leendert Westerink, στην εισαγωγή της έκδοσής του των Αφορισμών του Στέφανου, ισχυρίζεται ότι ο Ασκληπιός που αναφέρεται στο κείμενο είναι μάλλον ο Ασκληπιός των Τράλλων²². Με βάση τα παραπάνω, θεωρούμε την υπόθεση του προσηλυτισμού αβάσιμη. Από την άλλη πλευρά, υπέρ της υπόθεσης της Wolska-Conus είναι η σημείωση της εναλλακτικής ανάγνωσης του ονόματος «Ανκίλαιο» στην έκδοση των έργων του Ishaq ibn Hunayn από τον Franz Rosenthal. Αν και το όνομα που δίνει ο Rosenthal στην έκδοση του αραβικού κειμένου είναι Ανκίλαιο, σημειώνει στο κάτω μέρος της σελίδας ότι το χειρόγραφο -του οποίου ο γραφικός χαρακτήρας είναι δύσκολο να αναγνωσθεί- επιτρέπει μια εναλλακτική ανάγνωση: Asqblaus ή Lsqblaus²³. Εν κατακλείδι, θεωρούμε την ταυτοποίηση του Ανκίλαιου με τον Ασκληπιό απίθανη αλλά όχι αδύνατη.

Εντέλει, θα μπορούσε ο Ανκίλαιο να είναι ο Agnellus? Ο Agnellus είναι ο συγγραφέας του λατινικού κειμένου των έργων του Γαληνού "De sectis", "Ars" και άλλων που συγκεντρώθηκαν στον Αμβροσιανό Κώδικα (Codex Ambrosianus G 108)²⁴. Η ομοιότητα στα ονόματα έβαλε πολλούς ερευνητές σε πειρασμό. Στα 1935, ο Owsei Temkin έθεσε το ερώτημα του κατά πόσο τα δύο ονόματα θα μπορούσαν να αναφέρονται στο ίδιο πρόσωπο και η Wolska-Conus ανέφερε ορισμένες σχετικές πληροφορίες²⁵. Άλλοι, όπως οι Keith Dickson και Nicoletta Palmieri, συζήτησαν την πιθανότητα αλλά μάλλον την απορρίπτουν²⁶. Ένας μείζων λόγος για τις αμφιβολίες τους σχετίζεται με προβλήματα ερμηνείας του λατινικού κειμένου: είναι γεμάτο ελληνισμούς (Hellenisms), αλλά επίσης περιλαμβάνει ορισμένες εμφανείς παρεξηγήσεις των εννοιών του Γαληνού. Φαίνεται μάλλον απίθανο ότι ο Ανκίλαιο, επιφανής αλεξανδρινός γιατρός και οργανωτής των έργων του Γαληνού, έκανε αυτά τα λάθη. Έτσι το λατινικό κείμενο από τη Ραβέννα, τουλάχιστον στη μορφή του που έφθασε μέχρι εμάς, είναι μάλλον προϊόν αντιγραφών παρά το αποτέλεσμα της εργασίας ενός έγκυρου σχολιαστή του Γαληνού. Θα επιστρέψουμε σε αυτό το κείμενο αργότερα, αλλά επί του παρόντος θα θέλαμε να σημειώσουμε ένα επιπλέον πρόβλημα για την εξομοίωση του Agnellus με τον Ανκίλαιο: το Agnellus είναι ένα ιταλικό όνομα, αλλά ο al-Qifti

γράφει ότι ο Ανκίλαος ήταν Αιγύπτιος²⁷. Πάντως, το χειρόγραφο της Ραβέννα είναι σαφώς αλεξανδρινής προέλευσης και μορφής, μιμούμενο άλλα αλεξανδρινά κείμενα του είδους.

As στραφούμε τώρα στην ταυτότητα του «Ακίλαου». Είναι αυτό το όνομα ένα αντίγραφο του «Ανκίλαος»; Θα μπορούσε ένας αντιγραφείς να γράψει κατά λάθος δύο φορές το ίδιο όνομα, κάνοντας λάθος στη γραφή του τη δεύτερη φορά -ή θα μπορούσε ένας παλαιός άραβας εγκυκλοπαιδιστής της ιστορίας της ιατρικής να αναμίξει δύο διαφορετικές μεταγραφές (πιθανώς του ονόματος Αγγελιεύας); Κάθε μία από αυτές τις πιθανότητες είναι προβληματική. Όσο αφορά στην πρώτη, πρέπει να σημειωθεί ότι στον κατάλογο του Ibn Abi Usaibia το «λάθος» βρίσκεται πριν από την "correction". Ενώ πολλά χειρόγραφα εμφανίζουν δείγματα απρόσεκτης αντιγραφής και βιαστικού γραψίματος, δεν γνωρίζουμε πολλά παραδείγματα διορθώσεων που έγιναν κατά την επανάληψη της γραφής ενός ονόματος. Συνήθως, τα λάθη σβήνονταν ή διαγράφονταν και το κείμενο ξαναγραφόταν. Όσο αφορά στη δεύτερη πιθανότητα, το «Ακίλαος» δεν είναι ένας αναμενόμενος τρόπος για τη μεταγραφή του «Αγγελιεύας» στα αραβικά (ή στα συριακά)²⁸. Επιπλέον, εφόσον δεν διαθέτουμε κείμενο στο οποίο να αναφέρεται μόνο το όνομα «Ακίλαος» (χωρίς το «Ανκίλαος»), δεν υπάρχει κάποιο υποψήφιο πρωτότυπο κείμενο που θα μπορούσε να γίνει η πηγή της λανθασμένης μεταγραφής. Εντέλει, πρέπει να σημειωθεί ότι το κείμενο του Ibn Abi Usaibia αναφέρει σαφώς ότι υπήρχαν επτά αλεξανδρινοί σχολιαστές του Γαληνού -άρα αυτό το κείμενο τουλάχιστον αντιμετωπίζει τον «Ακίλαο» ως ένα πρόσωπο διαφορετικό από τον «Ανκίλαο».

Ο κατάλογος του Ibn Butlan επίσης περιέχει επτά ονόματα, αν και δεν αναφέρεται ρητά ο αριθμός και με μερικές διαφορές στα ονόματα συγκριτικά με τον κατάλογο του Ibn Abi Usaibia (αν και τα δύο κείμενα αναφέρονται στον Ακίλαο)²⁹. Ωστόσο, εμφανίσθηκε ένα άλλο ερμηνευτικό πρόβλημα. Στην έκδοσή τους με το κείμενο όπου αναφέρεται ο αλεξανδρινός σχολιαστής, οι Schacht και Meyerhof αναφέρουν ότι ο «Ακίλαος» είναι στην πραγματικότητα ο «Αρχέλαος», ένας άλλος αλεξανδρινός συγγραφέας του οποίου τα κείμενα έφθασαν έως εμάς αποσπασματικά³⁰. Αλλά αν και ο Αρχέλαος είναι πράγματι ένας

Εξώφυλλο μεσαιωνικού ιατρικού βιβλίου.

πιθανός υποψήφιος για έναν κατάλογο σημαντικών αλεξανδρινών ερευνητών, η μεταγραφή του ελληνικού «Αρχέλαος» στο αραβικό «Ακίλαος» θα ήταν μάλλον ασυνήθης. Τα αραβικά κείμενα συνήθως μετατρέπουν το ελληνικό γράμμα «x» σε «σ». Επίσης το ελληνικό «ρ» λείπει από το αραβικό αλφάβητο. Πάντως, η απόδοση των ονομάτων του αραβόγλωσσου καταλόγου στην έκδοση των Schacht και Meyerhof είναι αμφισβητήσιμη και για άλλους λόγους. Υποπτευόμαστε ότι παραποίησαν τα δεδομένα του χειρογράφου έτσι ώστε να προκύψουν ονόματα που περίμεναν ή που θεώρησαν οικεία. Για παράδειγμα, εκεί όπου το αραβικό κείμενο του καταλόγου γράφει «Βάρσιος», εκείνοι μεταφράζουν "Marinus", με την υποσημείωση ότι το «Βάρσιος» είναι απλώς ένα λάθος του αντιγραφέα³¹.

Προτείνουμε μια διαφορετική ερμηνεία για την πηγή του «Ακίλαος»: την πόλη της Ακίλειας στη βόρεια Ιταλία. Με άλλα λόγια, «Ακίλαος» θα μπορούσε να είναι μια περιγραφική έκφραση, «(ο) καταγόμενος από την Ακίλεια (Aquileia)», ή ένα προσωπικό όνομα που προήλθε από την παραπάνω έκφραση, όπως το «Αθηναίος» (για παράδειγμα) θα μπορούσε να είναι είτε περιγραφή καταγωγής ή προσωπικό όνομα ενός ανθρώπου που δεν κατάγεται κατ' ανάγκη από την Αθήνα. Εφόσον η ελληνική εκφορά της λέξης "Aquileia" στην ύστερη ρωμαϊκή και πρώτη βυζαντινή περίοδο ήταν Ακυλήια και ο καταγόμενος από εκεί ονομαζόταν Ακυλήιος³², η μετάβαση από το ελληνικό στο αραβικό όνομα

Ακίλαος είναι ευθεία. Το ελληνικό ύψιλον «υ» θα μπορούσε να μεταγραφεί στο αραβικό «ι», και το ελληνικό κάππα «κ» στο αραβικό «κ», όχι στο «q». Εάν το «Ακίλαος» είναι μια περιγραφική έκφραση, ποιον περιγράφει; Υπάρχουν τρεις κύριες πιθανότητες:

1) το προηγούμενο όνομα στον κατάλογο -δηλαδή, είτε το Θεοδόσιος (στον κατάλογο του Ibn Abi Usaibi) για τον οποίον τίποτε δεν είναι γνωστό³³ είτε το Γέσιο (στον κατάλογο του Ibn Butlan - μάλλον απίθανο, αφού είναι γνωστό ότι ο Γέσιος προερχόταν από την Πέτρα),

2) το επόμενο όνομα στον κατάλογο -Ανκίλαος- ή

3) κάποιον άλλον, του οποίου το όνομα δεν παρατίθεται.

Από αυτές τις τρεις πιθανότητες, η τρίτη ίσως είναι η επικρατέστερη. Υπάρχουν αντιρρήσεις για κάθε μια από τις άλλες, συμπεριλαμβανομένου και του γεγονότος ότι θα μείωναν τον αριθμό των ονομάτων σε έξη αντί για επτά (αν και αυτές οι αντιρρήσεις δεν θα ήσαν ισχυρότερες απ' όσες μπορεί κανείς να εγείρει για τις εκδοχές που προτάθηκαν από προηγούμενες εργασίες που έχουν ήδη συζητηθεί σ' αυτό το κείμενο).

Η εναλλακτική πιθανότητα είναι, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, ότι το «Ακίλαος» είναι απλώς ένα κύριο όνομα που ανήκει σε κάποιον που μπορεί να μην κατάγεται ο ίδιος από την Ακίλεια, αλλά να ονομάσθηκε έτσι επειδή σχετιζόταν με κάποιον ο οποίος προερχόταν από αυτή την περιοχή. Όμως, ακόμη και αν κάποιος δεν μπορούσε να γνωρίζει αν ο «Ακίλαος» προερχόταν πράγματι από την Ακίλεια, η συσχέτιση είναι ενδιαφέρουσα επειδή η πόλη είναι μια πιθανή δίοδος για τη μετάδοση της αλεξανδρινής ιατρικής γνώσης στη βορειοανατολική Ιταλία. Μια διαφωτιστική ανασκόπηση της ιστορίας της περιοχής στην επίμαχη περίοδο θα βοηθούσε την κατανόηση αυτής της συσχέτισης.

Ακίλεια και Ραβέννα: κοινωνία και γλώσσα στη βυζαντινή βορειοανατολική Ιταλία

Η Ακίλεια, μια πόλη που ιδρύθηκε στην εποχή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ήταν ένα σημαντικό, ρωμαϊκό, εμπορικό κέντρο. Στις όχθες ενός ποταμού, κοντά στην ακτή της Αδριατικής, κοντά στο βορειοδυτικό άκρο της σημερινής Τεργέστης, αποτελούσε το σημαντικότερο εμπορικό λιμάνι για τη σύνδεση των βορείων επαρχιών της Αδριατικής και της ανατολικής Μεσογείου. Μετά την

εποχή του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου, η Ακίλεια τελούσε υπό βυζαντινή διοίκηση και ήταν η έδρα ομώνυμου εξαρχάτου (διοικητική διαίρεση του Βυζαντίου). Έτσι, έγινε η πρωτεύουσα μιας ευρείας περιοχής που περιλάμβανε τη Βενετία και την Ίστρια. Ιεραπόστολοι από την Αλεξάνδρεια δημιούργησαν μια πρώτη εκκλησία στην Ακίλεια. Στοιχεία από τα τέλη του 4ου αιώνα δείχνουν ότι η εκκλησία της Ακιλίας προσομοιάζε με την αλεξανδρινή εκκλησία στα θεολογικά της χαρακτηριστικά και στον τρόπο διοίκησής της³⁴. Προφανώς, η πόλη είχε στενούς δεσμούς με την Αλεξάνδρεια και, επιπλέον, περιλάμβανε μια σημαντική αποικία ελλήνων και άλλων αποίκων προερχόμενων από τα ανατολικά εδάφη της ύστερης ρωμαϊκής και της βυζαντινής αυτοκρατορίας³⁵.

Οι πληροφορίες μας για την πνευματική ζωή στην Ακίλεια είναι ελάχιστες, αλλά είναι σαφές ότι στα τέλη του 4ου και στις αρχές του 5ου αιώνα η πόλη φιλοξενούσε μια κοινότητα λογίων, όπως για παράδειγμα ο Αθανάσιος (πρώην επίσκοπος Αλεξανδρείας), ο Ιερώνυμος, ο Ρουφίνος και ο Βαλεριανός της Ακιλίας. Όλοι τους ήταν πολυταξιδεμένοι και διατηρούσαν πυκνή αλληλογραφία με λογίους από την ανατολική πλευρά της αυτοκρατορίας³⁶. Το κύριο ενδιαφέρον τους ήταν η θεολογία και η μετάφραση θρησκευτικών κειμένων. Οι λογίοι της Ακιλίας και οι κληρικοί είχαν αναμειχθεί σε δογματικές διενέξεις, οι οποίες κατέληξαν στη στροφή των μεταγενέστερων τοπικών εκκλησιαστικών ταγών εναντίον του πάπα. Η Ακίλεια αποσχίσθηκε από τη Ρώμη στα 559 μ.Χ. και παρέμεινε σε σχισματική κατάσταση για περισσότερα από εκατό χρόνια.

Εξ όσων γνωρίζουμε, τα σημαντικά ιατρικά κείμενα δεν περιελήφθησαν στις θεολογικές διαμάχες, αλλά τα κείμενα του Ιερώνυμου και του Ρουφίνου (για παράδειγμα) δείχνουν κάποια εξοικείωση με τις ιατρικές γνώσεις. Από τα μέσα του 5ου αιώνα, η ζωή στην Ακίλεια έγινε όλο και περισσότερο απρόβλεπτη, λόγω των επιδρομών από το βορρά. Κατελήφθη για λίγο από τους Ούννους στα 452, αλλά η πόλη κατάφερε να ανακάμψει. Στα 568 μ.Χ., η άλωσή της από τους Λομβαρδούς σήμανε το τέλος της βυζαντινής πολιτικής κυριαρχίας. Αν και συνεχίστηκαν οι επαφές μεταξύ των εκκλησιών και η επικοινωνία με το βυζαντινό κόσμο, η εμπορική και διοικητική σημασία της Ακιλίας μειώθηκε σημαντικά και οι περισσότεροι κάτοικοι

της μετανάστευσαν. Μερικοί πήγαν στην Κωνσταντινούπολη, άλλοι πήγαν αλλού, ιδιαίτερα στη Ραβέννα, της οποίας ο ρόλος για τη βυζαντινή διοίκηση είχε αναβαθμισθεί μετά την αποδυνάμωση της Ακιλίας³⁷.

Η Ραβέννα πήρε τα σκήπτρα του λιμανιού που συνέδεε την Αδριατική με τη Σικελία, την Κωνσταντινούπολη και άλλα ανατολικά λιμάνια. Αλλά ο έκτος αιώνας ήταν εποχή δημογραφικής κρίσης, λόγω των πολέμων, της πείνας και των επιδημιών. Με το τέλος του αιώνα, σημειώθηκε μια σημαντική μείωση στον πληθυσμό της βορειοανατολικής Ιταλίας. Έτσι, η Ακίλεια έμεινε με λιγοστούς λατίνους και περισσότερους απόγονους των βόρειων εισβολέων, ενώ η Ραβέννα κατοικείτο από ένα πληθυσμό αμιγώς λατινικό. Οι έλληνες και οι υπόλοιποι προερχόμενοι από την ανατολή απορροφήθηκαν με το πέρασμα των χρόνων³⁸. Αυτοί οι χαρακτηρισμοί των πληθυσμών ως Λατίνοι, Έλληνες και ούτω καθεξής δεν πρέπει να ερμηνευθούν με βάση τα σημερινά δεδομένα. Για παράδειγμα, «έλληνες» μπορεί να σήμαινε κάποιον που είχε κάποια σχέση με την Κωνσταντινούπολη είτε αίματος είτε θρησκευτικές ή εμπορικές³⁹.

Οι αστικοί πληθυσμοί της βορειοανατολικής Ιταλίας κατά την ύστερη ρωμαϊκή και τη βυζαντινή εποχή ήταν κοσμοπολίτες και πολύγλωσσοι. Σε όλη τη βορειοανατολική Ιταλία, αλλά ιδιαίτερα στην Ακίλεια, υπήρχαν αποικίες ελλήνων, εβραίων και άλλων «ανατολιτών» από τη Συρία, την Παλαιστίνη, την Αλεξάνδρεια και άλλες περιοχές της Βόρειας Αφρικής, αλλά η ελληνική γλώσσα και γραφή μοιάζει να ήταν συνδεδεμένες με τη θρησκεία και την πολιτική τόσο όσο και με την εντοπιότητα. Έτσι, από το δεύτερο μέχρι τον τέταρτο αιώνα, η ελληνική γλώσσα και γραφή μοιάζει να χρησιμοποιούνταν περισσότερο από τους χριστιανούς της περιοχής, ακόμη και αν είχαν λατινική καταγωγή, παρά από τους πιστούς των παλαιότερων πολυθεϊστικών θρησκειών. Τα ελληνικά ομιλούνταν επίσης και από άλλους ανατολίτες αποίκους, διαφόρων προελεύσεων, και όχι αναγκαστικά ελληνικής καταγωγής, σαν ένα κοινό γλωσσικό ιδίωμα με το οποίο μπορούσαν να επικοινωνούν άτομα ποικίλων κοινωνικών και γλωσσικών προελεύσεων⁴⁰. Λίγο αργότερα, τα ελληνικά έγιναν η όλο και περισσότερο χρησιμοποιούμενη γλώσσα για την επικοινωνία με τον βυζαντινό αυτοκράτορα και τις εκκλησιαστικές αρχές, ενώ για τις τοπικές

υποθέσεις χρησιμοποιούνταν τα λατινικά ή τουλάχιστον η λατινική γραφή, αν και η ελληνική γραφή χρησιμοποιούνταν ενίοτε για να προσδίδει στα λατινικά κείμενα κάποια λογιότητα και αισθητικής⁴¹. Συνεπώς, υπήρχαν κείμενα και στις δύο γλώσσες και καμία γλώσσα δεν υποδήλωνε αναγκαστικά εθνική καταγωγή. Επρόκειτο για μια πολύγλωσση κοινωνία της οποίας η γλώσσα διαφοροποιήθηκε σταδιακά, με τα λατινικά να κυριαρχούν επί των ελληνικών από τον 6ο αιώνα μ.Χ. Και τα ίδια τα λατινικά εμφάνιζαν πολλές παραλλαγές, εφόσον οι κλασικές, λογοτεχνικές φόρμες έχαναν σταδιακά την ηγεμονία τους, κυρίως στο γραπτό λόγο.

Επεκταθήκαμε σε αυτά τα γλωσσικά, κοινωνικά και δημογραφικά ζητήματα για να δείξουμε το πλαίσιο μέσα στο οποίο μεταδόθηκε η αλεξανδρινή ιατρική φιλοσοφία, γραμμένη πρωτίστως στα ελληνικά, στη βορειοανατολική Ιταλία, όπου η ιατρική παράδοση κυκλοφορούσε στα λατινικά -ιδιαίτερα, το «κείμενο της Ραβέννας» του Agnellus. Ο Westerink χρονολογεί το κείμενο στην περίοδο μεταξύ του 550 και του 700 μ.Χ.⁴². Καθώς επισημαίνει ο Westerink στην εισαγωγική του συζήτηση για το κείμενο και την πατρότητά του, αυτό που δημιούργησε σύγχυση μεταξύ των σύγχρονων σχολιαστών σχετικά με το κείμενο του Agnellus είναι ο αριθμός των λαθών στη μετάφραση των ελληνικών όρων και των εννοιών του Γαληνού -χαρακτηρίζει τα σχόλια του Agnellus ως δηλωτικά της «μάλλον στοιχειώδους ιατρικής του γνώσης και της μέτριας γνώσης του των ελληνικών»⁴³. Τέτοιες ανεπάρκειες είναι ίσως απρόσμενες για κάποιον που φέρει τον ελληνικό τίτλο του ιατροσοφιστή (καθηγητή ιατρικής), όπως συνέβαινε με τον Agnellus -αν και ενδέχεται να είναι δηλωτικές της παρακμής της ιατρικής τέχνης στην Ιταλία εκείνης της εποχής. Επιπλέον, τα λατινικά του κειμένου απέχουν πολύ από την κλασική γλώσσα της Ρώμης. Εν κατακλείδι, ο συγγραφέας δεν φαίνεται να είναι τόσο μορφωμένος όσο θα έπρεπε να είναι ένας αλεξανδρινός λόγιος.

Ωστόσο, ένα σημαντικό ερώτημα σχετικά με αυτό το κείμενο είναι το ποσοστό του που θα μπορούσαμε να αποδώσουμε στον ίδιο τον Agnellus. Όπως σημειώνουν ο Westerink και άλλοι, δεν είναι γνωστές οι συνθήκες μέσα στις οποίες γράφτηκε ή ακόμη και το εάν ο Agnellus ήταν άμεσα υπεύθυνος για τις λεπτομέρειές του. Το κείμενο γράφτηκε από έναν

ιατρό ονόματι Simplicius, στη Ραβέννα, με βάση διαλέξεις που έδωσε ο Agnellus. Αλλά δεν μπορεί να προσδιορισθεί εάν ο Agnellus συζήτησε ένα κείμενο με τους μαθητές του ή υπαγόρευσε ένα κείμενο ή, τέλος, έδωσε διαλέξεις τις οποίες ο Simplicius κατέγραψε από σημειώσεις ή από μνήμης⁴⁴. Άρα, τα λήθη του κειμένου μπορούν εξίσου να αποδοθούν στο μαθητή Simplicius και στο δάσκαλο Agnellus. Τα λήθη του κειμένου δεν διαγράφουν την πιθανότητα να ήταν ο Agnellus ένας σημαντικός σχολιαστής του Γαληνού στα πλαίσια της αλεξανδρινής σχολής.

Τώρα, τι θα μπορούσε να ληφθεί για την ταυτότητα του Agnellus; Ο Westerink δέχεται ότι ο Agnellus δίδαξε στη Ραβέννα, όπου γράφτηκε το κείμενο, και ότι η Ραβέννα ήταν η γενέθλια πόλη του, λόγω του ονόματός του⁴⁵. Αλλά το "Agnellus" ήταν ένα κοινό όνομα στην περιοχή της βόρειας Αδριατικής, στη Ραβέννα αλλά και στην Ακίλεια. Πράγματι, δύο από τους τοπικούς επισκόπους που υποστήριξαν το σχισματικό πατριάρχη Severus της Ακίλειας στη σύγκρουσή του με τον Πάπα το 591 μ.Χ. ονομάζονταν Agnellus⁴⁶.

Δεν ισχυριζόμαστε ότι κάποιος από αυτούς τους δύο επισκόπους ήταν ο Agnellus του αμβροσιανού χειρογράφου, μόνο ότι αυτός ο "Agnellus" (καθώς και ο Simplicius) δεν κατάγονταν κατ' ανάγκη από τη Ραβέννα. Είναι εξίσου πιθανό ότι ο Agnellus προερχόταν από την Ακίλεια ή ότι απέκτησε το ιατρικό κείμενο του Γαληνού από κάποιον που προερχόταν από εκεί. Δεδομένων των μετακινήσεων των πληθυσμών κατά το δεύτερο μισό του έκτου αιώνα, μπορεί κανείς εύκολα να φαντασθεί έναν άνθρωπο από την Ακίλεια με ιατρικές γνώσεις -ή με ένα ιατρικό κείμενο- που απέκτησε στην Αλεξάνδρεια και, στη συνέχεια, εγκαταστάθηκε στη Ραβέννα ή έδωσε ένα πολύτιμο ιατρικό κείμενο σε κάποιον που κατοικούσε στη Ραβέννα για να το φυλάξει. Εφόσον έφθαναν στη Ραβέννα, τα ελληνικά κείμενα θα μεταφράζονταν στα λατινικά, μια γλώσσα περισσότερο κυρίαρχη στη Ραβέννα παρά στην Ακίλεια.

Άραγε, θα μπορούσε ο Agnellus να είναι ο «Ακίλιος»; Ή θα μπορούσε το «Ακίλιος» να δηλώνει κάποιον που έζησε και εργάστηκε παλαιότερα με τον Agnellus, αλλά είχε κάποια σχέση με την Ακίλεια, και ο οποίος έφερε ή έστειλε ελληνικά ιατρικά κείμενα στην περιοχή; Δεν γνωρίζουμε. Όλη αυτή η συζήτηση είναι υποθετική και δεν προτείνει τελικά

ότι θα μπορούσαμε να ταυτοποιήσουμε με ασφάλεια τον Agnellus με τον Ακίλαιο ή κάποιον από τους δύο με τον Ανκίλαιο, το Θεοδόσιο ή κάποιον άλλο αναγνωρισμένο αλεξανδρινό. Είχαμε μόνο την πρόθεση να προτείνουμε την υπόθεση ότι η Ακίλεια είναι μια αξιοσημείωτη πιθανή πηγή του ονόματος «Ακίλιος», καθώς επίσης και ένας πιθανός δίαυλος μετάδοσης της αλεξανδρινής ιατρικής γνώσης στη βόρεια Ιταλία. Αυτά τα δύο επιχειρήματα δεν θα έπρεπε να συνδυαστούν αναγκαστικά για να υποδηλώσουν ότι υπήρχε ένα συγκεκριμένο άτομο που είχε σχέση και με τα δύο. Εάν ήθελε κανείς να ρίξει μια προσεκτικότερη ματιά -πολύ προσεκτικότερη από τη δική μας- αναζητώντας στοιχεία για την Ακίλεια και για τους αλεξανδρινούς λόγιους που πέρασαν από εκεί, ίσως θα κατέληγε σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα.

Βιβλιογραφία

1. Ibn Abi Usab'a, *Kitaab 'ayun al-ibda' fi tiba'at al-ahbab* [كتاب عيون الأنباء في طبقات الأطباء], ed. August Müller (Königsberg, 1884), p. 103.
2. Friedrich Dietz, ed., Apolloni Citiensis, Stephani, Palladii, Theophilii, Meletii, Damascii, Ioannis, aliorum Scholia in Hippocratem et Galenum, 2 vols. (Königsberg: Borntraeger, 1834); Keith Dickson, editor and translator, Stephanus the Philosopher and Physician: Commentary on Galen's Therapeutics to Glaucon.
3. Max Meyerhof. Von Alexandrien nach Bagdad. Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, philologische-historische Klasse, 1930; 23:389-429 p. 397.
4. Nicoletta Palmieri. La théorie de la médecine des Alexandrins aux Arabes. In: Danielle Jacquart, editor. Les voies de la science grecque: Études sur la transmission des textes de l'Antiquité au dix-neuvième siècle. Geneva: Droz, 1997. p. 33-134.
5. Elinor Lieber. Galen in Hebrew: The transmission of Galen's works in the medieval islamic world. In Galen: Vivian Nutton, editor. Problems and Prospects. London: Wellcome Institute for the History of Medicine; 1981. p. 167-86, on p. 173.
6. Al-Qifti. Julius Lippert, editor (Leipzig: Dieterichsche Verlagsbuchhandlung, 1903), cited in Meyerhof, "Von Alexandrien nach Bagdad" (n. 3), p. 396.
7. Gotthelf Bergsträsser, Hunain ibn Ishaq. Über die syrischen und arabischen Galen-Übersetzungen, Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes, 1925; 17(2); idem, Neue Materialien zu Hunain ibn Ishaq's Galenbibliographie, Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes, 1932; 19(2).
8. Franz Rosenthal. Ishaq B. Hunayn's Tarih al-Atibba. Oriens, 1954; 7:55-71. p. 69.
9. Joseph Schacht, Max Meyerhof, editors. The Medico-Philosophical Controversy between Ibn Butlan of Baghdad and Ibn Ridwan of Cairo. Faculty of Arts, Publication no. 13. Cairo: Egyptian University; 1937. p. 93.
10. Stephanos, editor. Dietz, Apolloni Citiensis (n. 2), 1:257; Dickson, Stephanus the Philosopher (n. 2), p. 77.
11. Stephanos, editor. Dietz, Apolloni Citiensis (n. 2), 1:257.
12. Steinschneider. Al-Farabi (Alpharabius). (n. 5), p. 166, citing Valentin Rose.
13. Ivan Garofalo. La traduzione araba dei compendi alessandrini delle opere del canone di Galeno. Il compendio dell' Ad Glauconem. Medicina nei Secoli. Arte e Scienza 1994; 6:329-48. p. 346; Wanda Wolska-Conus. Sources des commentaires de Stéphanos d'Athènes et de Théophile le Protospathaire aux Aphorismes d'Hippocrate. Revue des Études Byzantines 1996; 54:5-66. p. 52-53.
14. Nicoletta Palmieri. Survivance d'une lecture alexandrine de l'Ars medica en latin et en arabe. Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age 1993; 60:57-102.
15. Owsei Temkin. Studies in Late Alexandrian Medicine

1. Alexandrian Commentaries on Galen's De Sectis ad Introducendos. In: The Double Face of Janus and Other Essays in the History of Medicine. Baltimore: Johns Hopkins University Press; 1970. p. 178-97; Wolska-Conus. Sources des commentaires. n. 13. p. 55.
16. Wolska-Conus. Sources des commentaires. n. 13. p. 47-49. 52-53.
17. Ibid. p. 49.
18. Rosenthal. Ishaq B. Hunayn's Tarih al Atibba. n. 8. p. 66.
19. Wolska-Conus. Sources des commentaires. n. 13. p. 58-59.
20. Owsei Temkin. Hippocrates in a World of Pagans and Christians. Baltimore: Johns Hopkins University Press; 1991.
21. Nicoletta Palmieri. La structure du commentaire ravenate au De pulsibus ad tirones de Galien. In: Carl Deroux, editor. Maladie et maladies dans les textes latins antiques et médiévaux. Actes du Ve Colloque International: Textes médicaux latins. Bruxelles, 4-6 septembre 1995. Brussels: Latomus, Revue d'Études latines; 1998. p. 393-405.
22. Westerink. Stephanus of Athens. n. 2. p. 22.
23. Rosenthal. Ishaq B. Hunayn's Tarih al-Atibba.
24. Leendert Westerink, editor. Agnellus of Ravenna, Lectures on Galen's De Sectis. Seminar Classics 609. Buffalo: State University of New York at Buffalo, Department of Classics, 1981; Nicoletta Palmieri. Un antico commento a Galeno della scuola medica di Ravenna. Physis 1981; 23:196-295; Idem. La structure du commentaire. n. 21; Ivan Garofalo. Le commentaire ravenate au De pulsibus ad tirones de Galien: Le commentaire et ses sources. In: Deroux. Maladie et maladies. n. 21. p. 382-92.
25. Temkin. Studies in Late Alexandrian Medicine I. n. 15; Wolska-Conus. Sources des commentaires. n. 13. p. 53-60.
26. Dickson. Stephanus the Philosopher. n. 2 p. 77. n. 23; Palmieri. La structure du commentaire. n. 21 p. 403.
27. Al-Qifti. Ta rih al Hukama. (n. 6), p. 396.
28. Françoise Micheau. Mécènes et médecins à Bagdad au IIe/IXe siècle: Les commanditaires des traductions de Galien par Hunayn ibn Ishaq. In: Jacquart, Les voies. (n. 4), pp. 147-80.
29. Ibn Butlan αναφέρει Marinus αντί για Theodosius.
30. Giovanni Bafoni. Inediti di Archelao da un codice Bolognese. Bolletino del Comitato per la preparazione della edizione nazionale dei classici greci e latini. Rome: Accademia Nazionale dei Lincei; 1954. n.s., 3:57-73.
31. Schacht and Meyerhof. Medico-Philosophical Controversy (n. 9).
32. Giovanni Brusin. Orientali in Aquileia romana. Aquileia Nostra 1953-54; 24-25:55-70.
33. Υπάρχουν πολλές πληροφορίες για κάποιους με το όνομα Θεοδόσιος, αλλά κανείς δεν μπορεί να ταυτοποιηθεί με τον αλεξανδρινό λόγο.
34. Guglielmo Biasutti. Aquileia e la chiesa di Alessandria. In: Settimana di Studi Aquileiesi VII: Aquileia e l'Oriente Mediterraneo. Udine: Centro di Antichità Altoadriatiche. 1977. p. 215-30.
35. Filippo Cassola. Aquileia e l'oriente mediterraneo. ibid. p. 67-98. esp. p. 95-98; Brusin. Orientali in Aquileia romana. n. 32.
36. Yves-Marie Duval. Aquileia et la Palestine entre 370 et 420. In: Settimana di Studi Aquileiesi VII n. 34. p. 263-322.
37. André Guillou. Régionalisme et indépendance dans l'empire byzantin au VIe siècle: L'exemple de l'exarchat et de la pentapole d'Italie. Rome: Istituto Storico Italiano per il Medio Evo; 1969. p. 75-76.
38. Ibid. p. 88.
39. Judith T. Irvine and Susan Gal. Language Ideology and Linguistic Differentiation. In: Paul Kroskrity, editor. Regimes of Language: Ideologies, Politics, and Identities. Santa Fe: School of American Research Press; 2000. p. 35-83.
40. Ernst Pulgram, Italic, Latin, Italian: 600 B.C. to A.D. 1260 (Heidelberg: Carl Winter, 1978)
41. Valerie M. Hope, Constructing Identity: The Roman Funerary Monuments of Aquileia, Mainz, and Nômes. Oxford: John & Erica Hedges, Ltd; 2001. p. 22-23.
42. Westerink, Agnellus of Ravenna (n. 24). p. xiii-xiv.
43. Ibid. p. xiii.
44. Ibid. p. xii-xiii. Πρέπει να σημειωθεί ότι το αμβροσιανό χειρόγραφο G 108 δεν είναι το πρωτότυπο του Simplicius, αλλά ένα αντίγραφο του 9ου αιώνα.
45. Ibid. p. xiv.
46. Giuseppe Cusito. Aquileia e Bisanzio nella controversia dei tre capitoli. In: Settimana di Studi Aquileiesi VII (n. 34). p. 231-62.